

лиш намагається інакше розуміти форми, що їх створили минулі віки. Одначе сама не творить інших, нових форм.

Водночас типовим проявом цивілізаційного періоду є відношення до моральності, проти якої не ведеться боротьби, але мається її в собі як щось сутнього. Одначе скоро інстинктом творене життя завмирає і виринає потреба теорії, щоби відповідно уформити своє буття, скоро життя мусять розглядати і дефініювати, щоби його підтримати, тоді мораль стає проблемою. Мораль в формі проблеми це вже обяв розкладового життя, час культурного упадку¹⁾, явище кожної цивілізації. У Канта мораль була самозрозуміла, етика служила до заокруглення метафізики. Щойно з Шопенгауером зачинається розвій цивілізаційної етики. Давніше життя було зовсім органічне, було повним виразом душі, тепер під опікою всевладного розуму стало неорганічним, бездушним. Сучасна плебейська мораль не бачить вже в світі Бога, але суть дійсности. Плебейська тривіальна мораль дійсности є тим на рівні буденного буття, що без уваги на великі слова від Шопенгауера до Шава повалює всякі погляди на життя.

Шпенглер вказує на ще один прояв упадку культури, саме гасло „повороту до природи“, що його фантастично уформив Руссо. Його природа це заперечення культури, бунт проти всякого стилю, протиісторичне явище, що увільняло від гнету минувшини. Звідтіль глибока ненависть до традиції, авторитету, засад та революційна слабкість відкидати все, що лиш виросло зі суспільних, політичних і мистецьких прагнень, щоби те все знищити, а на його місце поставити анерганічні, штучні висліди вченої аналізи.

Куди сильніше, як в моралі, виступає різниця між культурою й цивілізацією в релігійних питаннях. На думку Шпенглера це безсумнівна правда, що кожня справжня культура має свою релігію, всі дійсні форми є релігійні. „Суть кожної культури — слова Шпенглера — це релігія, подібно як суть кожної цивілізації — це безрелігійність“²⁾. Проповідником нерелігійности (що не є однозначне з протирелігійністю) є суспільність без ніяких форм в великих містах, що стає на місце „народу“. Та маса (не людство), що є предметом соціалістичної пропаганди, надає однаке значіння зовнішньому життю, як і вітальним процесам, до питань алькоголізму і вегітації ставиться з релігійною почестю.

Вкінці на думку Шпенглера і наука, і філософія нашої цивілізації є теж в упадку. Кожна культура має своєрідну фільо-

¹⁾ На оцей слухний погляд Шпенглера звертаю спеціальну увагу, бо якраз тепер українські ліберальні письменники й критики щораз виразніше ставлять мораль в формі проблеми, проповідують і творять літературу „без уваги на мораль й ідеї“. Типовим прикладом ставлення моралі в формі проблеми є стаття М. Рудницького: „Небезпечне приватне життя“ („Назустріч“ ч. 10. с. р.).

²⁾ O. Spengler: *Untergang des Abendlandes*, München 1920, Bd. I, стр. 499—500.

софію, а кожна філософія має свій метафізичний час, в котрім життя обявляється в своїй повноті і здібності уформлювати світ, а також етичний час, коли предметом досліду стає вичерпане життя і коли рештки творчих сил зуживається на питання дня. Метафізика у нас вичерпала свої можливості. Західньо-європейський мозок домагається влади й потуги, змагає до зорганізованню загалу на практичних основах, тратить з очей метафізичну минувшину і приймає економічно-народню етику. Одним з найважливіших питань дійсної філософії XIX в. є відношення волі до влади в цивілізаційнім інтелектуальнім виді, як волі до життя, життєвої сили як практично-динамічної засади. Тепер по метафізичнім часі скінчився теж етичний час¹⁾.

Шпенглер кружляє лише довкруги своєї теперішности, аналізує її, одначе не змагає до відхилення завіси прийдешнього. Пятнадцятьліття від появи твору Шпенглера нас вже переконало про сумерк вчорашньої і світанок нової епохи. Нас цікавить саме ця нова епоха. Куди спрямоване її стерно, яке їй імя, яка її печать, який поміст між нею і попередньою. Жмут проміння в сутінок майбутнього може кинути перекрій сучасности, зіставлення напрямів, що конують, і тих, що прозябають, розсотання слів і смуг обох епох, що густо сплелись зі собою.

Залізобетонні стовпи епохи сумерку — це без сумніву матеріалізм, дарвінізм і спертий на нім ніцшеанізм. Два перші розсипаються на наших очах, а їх залишки це шутер, пісок і курява на дні душі людства. Третій стовп похилився, щоб стати помостом для двох епох. Розбити його молотами нових величних ідей — це й мабуть завдання майбутности, як на це вказує перекрій обох епох:

„Матерія, матерія і більш нічого!“ „Матерія все, матерія бог, матерія і сила!“ „Kraft und Stoff“. „Дух це лиш фізіологічні чинності!“ — ще й нині лящать нам в ухах такі вигуки Лямерті, Фаєрбаха, Бюхнера й інших, ще й нині чуємо біль голови від того чаду, що ціле століття димив з учених лябораторій й паморокою окутував наш ум. Так, ще нині, але вже найвизначніші уми з-поміж сучасних фізиків як Lodge, Eddington, Jeans, Йордан і т. д., а з українських Др. Володимир Левицький вам виразно викладають, що якраз фізичні досліди стверджують існування крім матерії ще й психічного чинника, духа, що не підлягає фізичним законам²⁾. За фізикою йде філософія. „Суть дійсности є психічна, її форма і вираз математичні, її сенс і тенденція це гармонійна єдність многоти“ —

¹⁾ Ті погляди висловив Шпенглер в творі „Untergang des Abendlandes Bd, 1, München 1920. Ближче їх обговорює А. Messner: O. Spengler als Philosoph, Stuttgart 1922. Моє зіставлення пор. з А. Bar: Kryzys współczesnej kultury, Przegł. Powsz. За квітень 1934.

²⁾ Докладніші пояснення та бібліогр. дані гл. переклад статті Лоджа: Зв'язок між життям і матерією, „Дзвони“ 1932, ст. 211. та статті Йордана: Квантова механіка та основні проблеми біології і психології, „Дзв.“ 1933, ст. 193, як теж книжечку Др. В. Левицького: Гадки про життя, Львів 1928.

ось так характеризує найновішу філософічну ментальність доцент монахійського університету др. А. Венцль¹⁾.

Ще й нині годі отрястись з віри, що фізичні закони є постійні і незмінні, що в світі фізичним нічого не діється без причини, ще й нині нуртують в глибинах деяких душ твердження Юма, що чуда є неможливі, а вже Бролі, Шредінгер, Гейсенберг, Борн, Бозе, Паулі, Фермі, Дірак, Бернулій вам наглядно доказують, що оті фізичні закони це лише статистичні скоплення і принотовання, що від них можливі є відхилення, що ті закони у відношенні до світу атомів є настільки вірні, як напр. твердження, що люди живуть до 65 чи 70-го року життя, — що вони вірні, якщо мати на увазі загал, більшість, але не одиниці. „А що для статистичних процесів побіч дуже імовірних випадків можливі є й дуже мало імовірні процеси, то на основі математичного закону великих чисел невиключені є навіть і неможливі на звичайній погляд випадки, які пересічна людина зачислює до категорії т. зв. „чудес“²⁾.

Ще й сьогодні чуюмо скрегіт „Чоловіка-машини“ Де-ля-Метрія, в якого людина це лиш бездушний механізм, ще й тепер побренькують лікарські пінцети й лянцети, що вони ніколи не зустріли в людськїм тілі душі, а лиш вязки й каблі нервів, але водночас вже медицина домагається, щоб при розслідуванні недужого брати на увагу не лиш фізіологію, але й психологію. Тільки діагноза і лічення з обох тих сторін може дати скоро добрі висліди. Ще деякі психотерапевти твердять, що релігійність і побожність можна вияснити як прояви психічної недуги, але вже найвизначніші лікарі Леві-Зуль, Гемеллі, Алярс, Бергман, Клюг, Рабан, Ліртц, В. Раймонд й інші з найбільшою рішучістю те твердження відвертають: навпаки безрелігійність і ворожість до релігії це часто причини душевних нездужань. „Лише грішна душа стає недужа“. „Невинність ніколи не стане божевільна“. „Хто душевно себе береже, той не втратить розсудку“ — ось вискази Гайнрота, лікаря психічних недуг з-перед 100 літ, до яких повертає тепер медицина. Та взалі в медицині говориться вже про дуже великі додатні впливи моральності й побожності на життя клітин ріжних органів (етикотерапія д-ра Бездеке)³⁾.

„Вищі роди розвинулись з нижчих. Людина — найвище звіря“ — несміло твердив Дарвін з зазначенням, що безпосередніх доказів не має. Але його учень Гекель (Häckel) скрпав несміливість свого вчителя і поставив еволюцію в цілій ширині. Одначе вже 1900 р. Г. Мендель викриває закон заховання гатунків, що замкнув дарвіністам уста, а Міллікен ставить справу

¹⁾ Dr. A. Wenzl: Die Naturwissenschaftliche Weltbild der Gegenwart, ст. 133

²⁾ Дослівний цитат з кн.: Др. В. Левицький: Революційні течії в сучасній фізиці, Львів 1930, ст. 27. Там теж ближчі пояснення до теорій вчислених вчених.

³⁾ Пояснення й бібліорі. дані до тих питань гл. Доц. др. Й. Ганаусек: Релігія й медицина, Дзвони 1933, ст. 170 та „Безбожність і психічні недуги“, Нова Зоря, ч. 72 і 74. 1933.

виразно, що та еволюція була, але в думці Бога, що творив якнайбільшу суму екзистенцій¹⁾.

„Моралі немає“. „Декальог людська видумка“. „Совість не вроджена, а вихована поколіннями“. „Найповніша свобода для всіх гонів і пристрастей“ — ось гасла, що ще й нині ласкочуть людські душі, гасла, що їх ще й нині вигукують наші публіцисти й ідеологи по своїх журналах, але вже той же сам Міллікен, лярреат Нобля, найбільший сучасний американський фізик твердить, що „наслідком гріха є смерть, що моральні закони і фізикальні права є рівно правами природи і порушення одних чи других веде до нещастя і нужди“¹⁾.

Впродовж чотирьох віків вгнітався в людську душу вагітний в злочини макіявелізм і аморальною слиззю обслинив сьогодні все політичне життя. Нині панує він ще всевладно, ще сьогодні заповідає „Вістник“ видання тих творів на днях в українським перекладі, але вже говорить Муссоліні про характерність в політиці, але вже тверезіші політики прозирають і бачать розвязку кризи в політичній чесності, але вже рішуче п'ятує аморальність політики відомий професор з Оксфорду Р. Б. Моват в недавно виданій книжці „Прилюдна й приватна мораль“. На ділі існують тепер у цілому світі — говорить Моват — два моральні кодекси, один для приватних одиниць, а другий для держав. Ці два кодекси мають великі розбіжності і вже тепер видатні одиниці бачать, що так далше не може бути й один з моральних кодексів мусить бути усунений. Коли б так сталося, що більше ригористичний кодекс приватної моралі мусів би уступити перед дуже пливким кодексом прилюдної моралі, тоді прийде упадок і приватної моралі, а коли це станеться, тоді довершиться упадок західної цивілізації. Це одночасно буде остання з цілої низки революцій, які поступенно підкопують, а вкінці цілком знищать солідну будову людської величі²⁾. Так остерігає Моват, а у нас подібно В. Липинський, а одночасно вже ціла низка державних мужів повторяє те грізне *memento*.

„Родина, суспільність, держава без Бога, Церкви й Декальогу“ — музика таких гасел вже від часів тривожних днів Вольтера всіми гамами й акордами колише Европу, сповиту пеленою мрії про розкіш земного раю, в тишу спокійної ночі крізь темряву вод Збруча ще чуємо глухо пекольний вереск жертв такого „парадісу“, але вже дрижучим голосом пророків сповіщає цілому світові сучасний філософ Деген: „Не пара й електричність, але віра й любов є найсильнішими потугами у світі; святі є більше потрібні, ніж парові машини“³⁾, але вже вам Муссоліні рішуче заявляє: „Я не думаю творити нових богів, ані нових святих“.

¹⁾ R. A. Millikan „Science and Religion“, Бостон 1926, переклад того місця „Дзвони“ с. р., ст. 113.

²⁾ Гл. зміст книжки Мовата в „Ділі“ ч. 114 з 4. V. с. р. в статті С. Демидчука: „Мораль у міжнародних взаєминах“.

³⁾ A. Dehen: Leben u. Gegenwart, ст. 24.

Ще згiрдливим усмiхом на устах витають лiберали чи визнавцi аморальности енциклiку „*Regum Novarum*“ i „*Quadragesimo Anno*“, але вже Рузвелт своїм „Поглядом вперед“¹⁾, потверджує правдивiсть думок енциклiк, але вже віцеканцлер Папен заявляє в половинi сiчня ц. р. в своїй глiвицькiй мовi, що нацiонал-соцiялісти намагаються здiйснити в господарськiй дiлянцi програму енциклiк Льва XIII i Пiя XI²⁾, але вже при отвореннi XV. мiжнародноi конференцiї працi в Женевi (28. V. 1931) мiнiстер Сокаль з натиском зазначає, що напрямнi енцикл. *Quadragesimo Anno* повиннi керувати мiжнародною органiзацiєю працi³⁾, але вже нова конституцiя Австрiї побудована якраз на засадах тiєї енциклiки. „Джерелом iнспiрацiї для нової австрiйськoї держави буде енциклiка *Quadragesimo Anno* Папи Пiя XI. Ця енциклiка кодифiкує нову суспiльну органiзацiю, гармонiзуючи навочаснi потреби людства з його моральним i iнтелектуальним розвитком. Цей папський документ все потрiбне передбачив й управилив. Тому австрiйське правительство буде його здiйснювати та керуватися його духом i буквою“. — Ось заява яку зложив австрiйськiй віцеканцлер Шмiц представниковi „Птi Парiзiєну“⁴⁾.

Ще годi отрястись з переконання Льюка й Русса, що всяка влада й право походить вiд народу, а вже нова австрiйська конституцiя повернула до мудрости середньовiччя: „Всяке право походить вiд Бога“⁵⁾.

Ще чуємо дирчання й шарудiння Дреперової мiтли, що намагалась вимести вiру з науки⁶⁾, а вже Мiллiкен наглядно доводить нам, що релiгiя й наука це дуже згiднi зi собою дiлянки i взаiмно себе спомагають⁷⁾.

Ще розсiвають *lues corporalis et spiritualis* твори натуралiстiв й атеїстiв рiжної масти, ще чути сопух розкладу „чесностей зi собою“, але вже давно розпочався похiд святих в сучаснiй лiтературi, але вже в творах Єргензена, Бертранда, Лявдана, Честертона, Папiнього i цiлої низки iнших святих займають мiсце давних героїв романiв⁸⁾, але вже статистики нотують, що релiгiйна белетристика стає на Заходi найбільше почитна.

Можна би такий перекрiй продовжати, можна розсотувати нитки слiв обох епох, що немов радiсть з журбою обнялись. Одначе доволi i тих, щоб збагнути прийдешнє, щоб спостерегти

1) Книжка пiд тим наголовком, що її видав Рузвелт перед обняттям президентури. Є польськiй переклад.

2) Гл. Ks K. Michalski: *Fermenty religijne Trzeciej Rzeszy*, „Przegl. Powsz.“ за березень с. р. ст. 364/365.

3) Блiжче гл. моя стаття: Корiнь криз i вихiд з них, „Дзвони“ ч 11—12 1933.

4) Нова Зоря ч. 25. с. р.

5) „Дiло“ ч. 80. с. р.

6) J. W. Draper (амер. вчений 1811—82) написав „Исторiю боротьби мiж вiрою i наукою“, переложену на українську м. М. Павликом.

7) R. A. Millikan „*Science and Religion*“, Бостон 1926, виїмок перел. в „Дзв.“ ч. 3. с. р.

8) Блiжче гл. „З вiдродження катол. думки у свiтовiй лiтературi“, Дзвони, с. р. стр 39.

